

19. OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I RAZVOJ DEMOKRATSKIH VRIJEDNOSTI

Vidosava Kaščelan*

Sažetak: Promjene u obrazovnom sistemu Crne Gore donijele su novine vezane za uvođenje novih predmeta, novih sadržaja i ciljeva obrazovanja. Obrazovanje ima za cilj da pripremi mlade za aktivno i odgovorno ponašanje i život u demokratskom društvu. U tom cilju uvode se novi predmeti, Građansko vaspitanje i Građansko obrazovanje, kroz koje mladi uče i praktikuju osnovna pravila demokratije, upoznaju se sa ljudskim i dječjim pravima, vrijednostima demokratskog društva, različitim kulturama i pripremaju se za život u multikulturalnom društvu. Građanske kompetencije prepoznate su u nizu ključnih kompetencija koje podržavaju evropski obrazovni sistemi i neophodno ih je razvijati ne samo kroz posebne predmete već kao integralni dio nastave/učenja. U prvom redu neophodno je da se škola razvija kao model demokratske zajednice u kojoj će se svi osjećati ravnopravno, uvaženo, u kojoj će dostojanstvo svakog učenika, nastavnika i ostalih učesnika nastavnog procesa biti poštovano i u kojoj će se razvijati odnosi povjerenja i saradnje.

Ključne riječi: *aktivno građanstvo, demokratija, ljudska i dječja prava, kultura, multikulturalnost, interkulturalnost, interkulturalni dijalog*

Abstract: Changes in the educational system of Montenegro brought the innovations related to the introduction of new subjects, new content and goals of education. Education has the aim to prepare young people for active and responsible behavior, and life in a democratic society. To this end, new subjects named Civic education for primary school and Civic education for secondary school were introduced through which young people learn and practice the basic rules of democracy. They get introduced to human and children's rights, the values of democratic societies, different cultures and become prepared for life in a multicultural society. Civic competence has been identified in a number of key competencies supported by the European educational systems and it is needed to develop them not only within special subjects, but as an integral part of teaching/learning. Primarily, it is essential that the school is developing as a model of democratic community in which everyone will feel as equal and distinguished. This is the school in which dignity of each student, teacher and other participant in the teaching process is respected and which develops relationships of trust and cooperation.

Key words: *active citizenship, democracy, human and children's rights, culture, multiculturalism, interculturalism, intercultural dialogue*

---

* Vidosava Kaščelan, Zavod za školstvo, Podgorica

19. 1. UVOD

Promjene u obrazovnom sistemu Crne Gore započele su radom na njegovom prilagođavanju standardima razvijenih zemalja Evrope i svijeta, ali i očuvanju naših tradicionalnih vrijednosti i dobrih rješenja u obrazovanju. U „Knjizi promjena” (2001) jasno su definisani ciljevi koji se odnose na razvoj demokratskih vrijednosti u društvu, odgovorno ponašanje svakog pojedinca i grupa u odnosu na postavljene principe i norme građanskog društva.

Pomenute promjene zasnivaju se na poštovanju Ustava i ostalih pravnih akata Crne Gore, ali poštuju i evropska i međunarodna dokumenta koja se odnose na zaštitu i promovisanje ljudskih prava i sloboda, a obrazovanje je svakako jedno od osnovnih ljudskih prava i vrijednosti uopšte. Jedno od polazišta uvođenja građanskog vaspitanja i obrazovanja u naš obrazovni sistem jeste i Inicijativa za uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo, šefova država ili vlada Savjeta Evrope (Strazburg, 1997), zatim Deklaracija i program obrazovanja za demokratsko građanstvo Savjeta ministara Evropske unije (Budimpešta 1999).

Kroz kreiranje ostalih strateških dokumenata reforme obrazovanja u Crnoj Gori i zakona iz oblasti obrazovanja, dodatno se afirmišu vrijednosti demokratije, poštovanja ljudskih i dječjih prava i uopšte građanskog društva kroz ukupan sistem obrazovanja. Obrazovanje mladih za život u multikulturalnom društvu, prihvatanje različitosti kao bogatstva, poštovanje principa suživota i interkulturalnosti posebno je važno za izgradnju Crne Gore kao građanske države.

Na ovaj način definisani ciljevi obrazovanja ukazuju na to da elemente građanskog vaspitanja i obrazovanja treba implementirati kroz ukupni sistem obrazovanja, kroz sve predmete, a ne samo pojedine. Takođe, realizacija ovih ciljeva je jedan od značajnih indikatora ukupnog kvaliteta nastave i učenja.

U daljoj realizaciji ciljeva reforme obrazovanja i kreiranja novih nastavnih planova i programa uvedeni su novi predmeti, Građansko vaspitanje kao obavezan predmet u VI i VII razredu osnovne škole, Građansko obrazovanje u sva četiri razreda gimnazije kao izborni predmet, nešto kasnije kreiran je program građanskog obrazovanja za stručne škole kao izborni, kao i redizajniranje programa sociologije za stručne škole sa ciljem većeg uvođenja elemenata građanskog obrazovanja u njemu.

Nastavni programi su pažljivo dizajnirani, vodilo se računa da sadrže teme i ciljeve koji su primjereni datom uzrastu učenika, da poštuju sopstveno iskustvo i tradiciju, ali isto tako da imaju dimenziju savremenosti koja podrazumijeva poznavanje opštih standarda i principa razvijenih demokratskih društava Evrope i šire.

I prije pomenute Inicijative Savjeta Evrope o uvođenju programa Obrazovanje za demokratsko građanstvo u obrazovne sisteme Evrope, u Crnoj Gori su realizovani mnogi programi koji su bili posvećeni obuci nastavnika i njihovoj pripremljenosti za realizaciju teme građanskog obrazovanja u osnovnim i srednjim školama. To iskustvo koje smo stekli kroz realizaciju mnogih seminara o građanskom obrazovanju i implementiranje tih ideja u praksi bilo je dragocjeno za kreiranje novih nastavnih programa.

Komisije koje su kreirale nastavne programe građanskog vaspitanja i obrazovanja za pojedine nivoe obrazovanja vršile su komparaciju sa drugim obrazovnim sistemima u regionu, Evropi i svijetu. Posebno su analizirana dokumenta Savjeta Evrope iz ove oblasti, razmjenjivalo se iskustvo kroz saradnju sa zemljama u regionu.

Cijeneći značaj građanskog vaspitanja i obrazovanja za naš sistem obrazovanja i društvo u cjelini, Zavod za školstvo u saradnji sa Institutom za otvoreno društvo u Crnoj Gori, nevladinom organizacijom Centar za građansko obrazovanje, Misijom OEBS-a u Crnoj Gori i Unicefom, kreirao je Strategiju građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja za period 2007–2010. koju je usvojila Vlada Crne Gore. Strategija obuhvata analizu sadašnjeg trenutka implementacije građanskog vaspitanja i obrazovanja u naš obrazovni sistem, kao i pravce daljeg razvoja i poboljšanja kvaliteta nastave građanskog obrazovanja i vaspitanja.

19. 2. EVROPSKA I GLOBALNA DIMENZIJA OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO

Demokratija nije skup deklarativnih znanja, već aktivan proces stalnog usvajanja novih znanja i vrijednosti, stalno mijenjanje u cilju izgradnje stavova i vještina za život u zajednici, demokratija je način, stil življenja i ponašanja, ona je dio unutrašnjeg bića svakog čovjeka, ali i naroda i državnih sistema.

Isto tako, interkulturalni dijalog je preduslov življenja u zajednici. Sposobnost i spremnost poštovanja drugih i drugačijih, prihvatanje različitosti kao bogatstva, harmoničan život sa drugim nacionalnim kulturama, kao i poštovanje sopstvenog nacionalnog i kulturnog identiteta, osnovni je cilj interkulturalnog obrazovanja.

Jedan od glavnih ciljeva izgradnje EU jeste život svih njenih građana na osnovama ravnopravnosti, uvažavanja različitosti, ličnog i društvenog blagostanja. Da bi podstakla razvoj demokratskih vrijednosti u društvu i pripremila mlade za aktivno učešće u svim vidovima društvenog života, EU poklanja posebnu pažnju obrazovanju za demokratsko građanstvo koje se najvećim dijelom, kao što je već rečeno, sprovodi kroz aktivnosti Savjeta Evrope.

Savjet Evrope od svog postojanja, 1949. godine, radi na uspostavljanju saradnje među zemljama članicama i jačanju demokratije i poštovanja ljudskih prava. Pomenula sam program Obrazovanje za demokratsko građanstvo koji je Savjet Evrope službeno lansirao 1997. godine, ali kreiran je i čitav niz drugih dokumenata, preporuka, strategija i realizovane brojne aktivnosti u cilju podsticanja bolje realizacije ciljeva obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Skoro svi obrazovni sistemi u Evropi imaju osnovne ideje i ciljeve obrazovanja za demokratsko građanstvo u svojim kurikulumima. Istina, pristup je različit, počevši od naziva predmeta, kao i načina implementacije (kros-kurikularno, kroz poseban predmet ili grupu predmeta).

Savjet Evrope podržava realizaciju ciljeva građanskog obrazovanja i vaspitanja u zemljama Jugoistočne Evrope organizacijom mnogih regionalnih konferencija sa ciljem razmjene iskustava o rezultatima primjene programa u zemljama regiona, od kojih su neke održane u Crnoj Gori (Cetinje 2005, Budva 2009). Godine 2005.

formirana je Mreža za obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava za Jugoistočnu Evropu sa ciljem unapređenja regionalne saradnje u ovoj oblasti.

Savjet Evrope u saradnji sa zemljama članicama organizuje regionalne sastanke Mreže za građansko obrazovanje i ljudska prava za Jugoistočnu Evropu sa ciljem razmjene iskustava o primjeni programa Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava u regionu, podstiče istraživanja, afirmiše primjere dobrih iskustava, izdaje brošure i priručnike, kao i kreira posebne programe koji imaju za cilj afirmaciju vrijednosti građanskog društva i njihovo dalje unapređenje.

Tako je godina 2005. proglašena „Evropskom godinom građanstva kroz obrazovanje”. Program se i dalje realizuje pod sloganom „Učimo i živimo demokratiju”. Zatim je 2008. godina proglašena „Godinom interkulturalnog dijaloga” i dr. Sami nazivi i slogani pomenutih programa upućuju na njihove osnovne ciljeve i poruke.

Predstavnici škola iz Crne Gore su aktivno učestvovali u realizaciji pomenutih programa Savjeta Evrope, bilo da se radilo o regionalnim i međunarodnim kampovima, učešću na nagradnim konkursima, pripremi odgovarajućih prezentacija u školi i van nje i sl. Tako je urađeno više interkulturalnih projekata na temu „Obrazovanje za suživot sa razlikama”, u kojima su učenici istraživali kulturne i druge osobenosti svoje sredine, uočavali primjere prožimanja kultura, njihovog međusobnog uticaja i povezivanja, različitih običaja i uzajamnog poštovanja. Mnogi od ovih projekata su javno predstavljeni bilo na nivou škole, lokalne sredine ili države.

19. 3. STATUS PREDMETA I OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO U NAŠEM OBRAZOVNOM SISTEMU

Obrazovanje za demokratsko građanstvo pokriva široku oblast koja se odnosi na usvajanje znanja, vještina, stavova i vrijednosti za aktivno učešće mladih, ali i odraslih u demokratskom društvu. Ova znanja mogu se steći kroz formalno obrazovanje, neformalno i informalno učenje i temelje se na principima doživotnog učenja.

U okviru našeg redovnog obrazovnog sistema programe i ciljeve obrazovanja za demokratsko građanstvo realizujemo kroz obavezni predmet Građansko vaspitanje u VI i VII razredu osnovne škole, kroz izborni predmet Građansko obrazovanje u gimnazijama, kroz izborni predmet Građansko obrazovanje u srednjim stručnim školama.

Treba istaći da statusi ovih predmeta u školi i ostvarivost njihovih ciljeva umnogome zavise od unutrašnje organizacije škole, prepoznatljivosti značaja ciljeva ovih predmeta od strane uprave škole i drugih, nivoa osposobljenosti nastavnika i njihove spremnosti da afirmišu ideje i ciljeve ovih predmeta u praksi, povezanosti sa ostalim predmetima i dr.

Koncept obrazovanja za demokratsko građanstvo prevazilazi okvire pomenutih predmeta, on podrazumijeva i sadržaje i aktivnosti u okviru drugih predmeta i aktivnosti u školi. U prvom redu, obrazovanje za demokratsko građanstvo treba afirmisati kroz vannastavne aktivnosti u školi i van nje, kroz praktikovanje demokratskog ponašanja i poštovanja demokratskih vrijednosti u životu škole (škola kao model demokratije), kroz aktivno učešće mladih u organima škole i dr.

Neophodno je stalno raditi na stvaranju mogućnosti dograđivanja znanja i građanskih kompetencija mladih u toku čitavog školovanja. Tako se u osnovnoj školi radi na izradi izbornih predmeta u VIII i IX razredu koji dopunjuju ciljeve nastave Građanskog vaspitanja VI i VII razreda. Takvi predmeti su Istraživanje humanitarnog prava za VIII ili IX razred osnovne škole, zatim Zdravi stilovi života u VIII ili IX razredu, Evropska unija u VIII ili IX razredu, kao i drugi programi građanskog vaspitanja i obrazovanja u okviru vannastavnih aktivnosti učenika.

Građansko obrazovanje u gimnazijama se realizuje kao izborni predmet za sve četiri godine školovanja. Ovaj program je nadogradnja programa građanskog vaspitanja u osnovnoj školi, što je veoma važno za kontinuitet znanja učenika i povezivanje sa praktičnim iskustvom. Razvojni karakter građanskog obrazovanja obezbjeđuje se i dograđivanjem kroz druge izborne predmete, kao što je Medijska pismenost za II ili III razred gimnazije, izborni predmet Evropske integracije za III ili IV razred, Debata u nastavi, kao i druge vannastavne aktivnosti učenika. Građansko obrazovanje u gimnazijama ima i funkciju dopune maturalnih standarda za srodne predmete.

19. 4. CILJEVI NASTAVE/UČENJA GRAĐANSKOG VASPITANJA I OBRAZOVANJA

Osnovne ideje i vrijednosti građanskog vaspitanja i obrazovanja realizuju se, kao što je već rečeno, kroz obavezne nastavne predmete u osnovnoj školi, i izborne predmete u gimnaziji i srednjim stručnim školama. S druge strane, važno je ideje i vrijednosti građanskog vaspitanja afirmisati kroz sve nastavne predmete, vannastavne aktivnosti i ukupan život škole. Želimo afirmisati građansko vaspitanje i obrazovanje kao princip u nastavi, kao integralni dio ukupnog procesa nastave, i na taj način uticati na ukupnu demokratizaciju škole i društva u cjelini.

U svim obrazovnim sistemima zemalja Evrope i šire prisutni su elementi građanskog vaspitanja i obrazovanja, bilo kroz posebne predmete, bilo kroz interdisciplinarni pristup nastavi. U svakom slučaju, građanske kompetencije se na nivou EU prepoznaju kao jedne od ključnih kompetencija cjeloživotnog učenja. Nastava građanskog vaspitanja i obrazovanja treba da omogući mladima da steknu odgovarajuća znanja, vještine i kompetencije za život u zajednici, da se ponašaju odgovorno, znaju svoja prava i obaveze, imaju kritičan odnos prema društvenim dešavanjima i doprinose demokratskom razvoju društva.

Takođe, kroz nastavu građanskog vaspitanja i obrazovanja mladi treba da steknu znanja o društvenim fenomenima, o sopstvenoj naciji i kulturi, ali i drugim kulturama, o tome kako funkcioniše društvo u Crnoj Gori, razvijaju osjećanje sopstvenog nacionalnog i kulturnog identiteta, ali i potrebu za stalnim mijenjanjem i razvojem društva u cilju njegovog ukupnog razvoja i demokratizacije. Poznavanje sopstvene i drugih kultura, njihovo međusobno preplitanje i uticaj, uzajamno razumijevanje i poštovanje, preduslovi su razvoja demokratije u društvu i zajedničkog suživota.

Crna Gora, kao multinacionalna, multikulturalna i multikonfesionalna država u svom dugom postojanju, znala je da čuva svoju kulturnu različitost kao najveću vrijednost. Na tim primjerima suživota i uzajamnog poštovanja iz njene dalje i bli-

že istorije mladi mogu da uče i razvijaju sopstvene stavove i vrijednosti neophodne za život u multikulturalnom društvu, kako u sopstvenoj zajednici tako i izvan nje.

Nastava građanskog vaspitanja i obrazovanja ima za cilj da mladima pomogne u razvoju demokratskih vrijednosti i stavova, kritičkog odnosa prema društvenim dešavanjima, da im pomogne da uočavaju društvene probleme i traže puteve njihovog rješavanja, da razvijaju socijalno osjetljivo ponašanje zasnovano na poznavanju i poštovanju ljudskih prava, odgovornog i autonomnog djelovanja, razumijevanju i prihvatanju drugih i drugačijih.

Kroz nastavu građanskog vaspitanja/obrazovanja mladi treba da jačaju sopstvenu ličnost i stiču vještine za aktivno učestvovanje u društvenom životu. Kroz iskustveno učenje, razne istraživačke projekte, simuliranje raznih životnih situacija, mladi uče kako da rješavaju probleme, praktikuju svoja prava i odgovornosti u različitim situacijama, uče o potrebi saradnje među pojedincima, grupama, narodima i državama, poštujući pri tom principe međusobnog uvažavanja, tolerancije, razumijevanja i humanosti.

Ovako postavljeni ciljevi građanskog vaspitanja i obrazovanja treba da doprinesu razvoju ukupnih demokratskih odnosa u školi, boljoj komunikaciji i saradnji među svim učesnicima nastavnog procesa, posebno na relaciji nastavnik – učenik. Demokratska klima u školi, dobri međusobni odnosi koji počivaju na uzajamnom poštovanju i povjerenju, presudni su za postizanje ukupnih ciljeva nastave i razvoj učenika. Nije slučajno što se danas u svim razvijenim obrazovnim sistemima svijeta vodi računa o ovoj komponenti života škole kao demokratske zajednice u kojoj mladi ne samo uče za život već žive svoj život provodeći u školi često više vremena nego u svojoj porodici.

Međutim, treba imati na umu da stvaranje moderne i građanske ličnosti, po mjeri i standardima razvijenog svijeta koji se sve više povezuje, razvija, globalizuje i stvara zajednički sistem vrijednosti, nije moguće samo u sistemu redovnog obrazovanja. Neophodno je učešće porodice, sredstava masovne komunikacije, civilnog sektora i uopšte postojanje povoljnog opštedruštvenog ambijenta.

Građansko obrazovanje je jedna od ključnih karika našeg sistema na putu usvajanja modernih trendova u obrazovanju razvijenih društava, čija je orijentacija demokratija, pravna država, poštovanje ljudskih i dječjih prava, usvajanje univerzalnih vrijednosti kao što su mir, sloboda, tolerancija i sl.

19. 5. IMPLEMENTACIJA PROGRAMA GRAĐANSKOG VASPITANJA/OBRAZOVANJA U NAŠ OBRAZOVNI SISTEM

Primjena novih nastavnih planova i programa počela je postupno u osnovnoj školi 2004/05. godine, a u gimnazijama 2006/07. godine. Da bi implementacija bila uspješna i da bi se odgovorilo na veoma zahtjevne ciljeve reforme obrazovanja, neophodno je bilo u prvom redu raditi na obuci nastavnika.

Nastavnim programom Građanskog vaspitanja predviđeno je da nastavnici svih struka mogu predavati ovaj predmet uz odgovarajuću obuku, dok Građansko obrazovanje u gimnazijama mogu predavati samo profesori filozofije i sociologije.

Kada je u pitanju nastava građanskog vaspitanja u osnovnoj školi, pošlo se od činjenice da je za njenu uspješnu realizaciju važna obuka i senzibilitet samih nastavnika za ovu oblast, njihova vještina prenošenja znanja i uticaja na kreiranje pozitivnih stavova učenika, njihove kompetencije i rezultati u nastavi. Obuka nastavnika imala je za cilj da ih upozna sa ciljevima i značajem samog predmeta građanskog vaspitanja i obrazovanja, da usvoje odgovarajuća stručna znanja i koncepte vezano za ovu oblast, da sa tradicionalnog načina rada pređu na aktivne metode koje omogućuju veće aktiviranje učenika u nastavi, da sa sadržajnog pređu na ciljno planiranje u nastavi, da više poštuju princip individualnosti i različite mogućnosti i potrebe učenika, da kvalitetnije i objektivnije prate postignuća učenika i ocjenjuju ih i dr. Pomenuti ciljevi realizovani su kroz sljedeće module koji su akreditovani kao osnovni moduli obuke za nastavnike građanskog vaspitanja u Katalogu stručnog usavršavanja nastavnika koji svake godine izdaje Zavod za školstvo: Promjene u osnovnoj školi i novi nastavni program građanskog vaspitanja i obrazovanja; Metode rada u nastavi građanskog vaspitanja/obrazovanja; Procjenjivanje i ocjenjivanje u nastavi; Politička filozofija i osnovi društvenog uređenja Crne Gore.

Nastavnici koji predaju građansko obrazovanje u gimnazijama do sada su prošli samo dva modula obuke: Promjene u gimnaziji i novi nastavni program građanskog obrazovanja i Metode rada u nastavi građanskog obrazovanja. Iako se u ovom slučaju radi o nastavnicima sociologije i filozofije koji su po svom bazičnom obrazovanju bliži nastavi građanskog vaspitanja, smatram da pomenuta obuka nije dovoljna.

Do sada je bazičnu obuku prošlo 180 nastavnika različitih struka u osnovnim školama i 19 profesora uglavnom sociologije i filozofije u gimnazijama. Obuka je umnogome pomogla nastavnicima da bolje odgovore postavljenim ciljevima predmeta, o čemu govore mnoga iskustva iz prakse, prezentacije radova učenika i njihovo učešće na mnogim javnim prezentacijama i takmičenjima, sprovedene evaluacije i istraživanja o nastavi/učenju ovih predmeta.

Mijenjajući same nastavnike i utičući na podizanje njihovog demokratskog kapaciteta, umnogome se utiče na promjene u samoj školi, stvaranje bolje klime za učenje i omogućavanje da učenici preuzimaju aktivniju ulogu u procesu učenja. Takođe, kroz proces aktivnog učenja i rada prepoznaju se specifične sposobnosti učenika, njihove potrebe i afiniteti, što je veoma važno za njihov ukupan razvoj i rad, saradnju sa drugima i život u zajednici.

Pored pomenutih modula koji čine bazičnu obuku kreirani su i moduli koji se odnose na produblјivanje postojećih znanja kroz teme koje se odnose na razvoj demokratije u školi, interkulturalni dijalog, pitanja identiteta, ljudskih i dječјih prava, pitanje konflikata i njihovog mirnog razrješavanja. Dodatne module obuke do sada su prošli nastavnici iz škola koje su prve počele sa primjenom novih nastavnih planova i programa (A škole), a to je 40 nastavnika.

Treba istaći da je u dosadašnjoj obuci nastavnika učestvovao nevladin sektor i druge organizacije poput Unicefa, Instituta za otvoreno društvo u Crnoj Gori, Misije OEBS-a u Crnoj Gori, Savjeta Evrope i dr. Njihovim učešćem realizovani su mnogi programi i projekti koji su snažno doprinijeli afirmaciji ciljeva i ideja građanskog vaspitanja/obrazovanja i reforme obrazovanja uopšte.

Strategija građanskog vaspitanja i obrazovanja, kao i Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika, otvara veće mogućnosti za učešće u obuci nastavnika u NVO sektoru, fakultetima, stručnim udruženjima nastavnika, pojedincima i drugim institucijama koje se bave ovim pitanjima.

Ipak, imajući u vidu polazno opredjeljenje da se građansko obrazovanje afirmiše kao vodeći princip u nastavi, do sada se veoma malo uradilo na obuci nastavnika drugih predmeta i uopšte na kreiranju odgovarajućih programa obuke i aktivnosti koje bi bile u funkciji ostvarivanja građanskog obrazovanja kao integralnog dijela nastave i učenja.

19. 6. EVALUACIJA NASTAVE/UČENJA GRAĐANSKOG VASPITANJA I OBRAZOVANJA

19. 6. 1. EKSTERNA EVALUACIJA STRANIH EKSPERATA (2008)

O tome kako se realizuju ciljevi nastave građanskog vaspitanja i obrazovanja, kako ta nastava utiče na formiranje stavova i ličnosti učenika, koliko su nastavnici uspjeli da se prilagode novim zahtjevima, koliko roditelji učestvuju i doprinose demokratskom razvoju učenika i škole, ali i društva u cjelini, govori evaluacija nastave/učenja koja je sprovedena od strane Zavoda za školstvo u saradnji sa Institutom za otvoreno društvo, kao i neka istraživanja sprovedena od strane nevladinih organizacija. Evaluacija nastave/učenja građanskog vaspitanja/obrazovanja vrši se i u sklopu redovnih obilazaka škole od strane nadzornika Zavoda za školstvo.

Urađena je eksterna evaluacija u junu 2008. godine od strane eksperata iz inostranstva, na uzorku od 12 osnovnih škola i 7 gimnazija. Posjećivani su časovi građanskog vaspitanja/obrazovanja, rađeni upitnici sa učenicima, roditeljima, upravom škole, nastavnicima. Navešću neka značajnija zapažanja i konstatacije iz ove evaluacije.

Građansko vaspitanje/obrazovanje shvata se kao ozbiljan predmet u nastavi kojem se posvećuje dovoljno pažnje od strane nastavnika, uprave škole, učenika i njihovih roditelja. Na časovima obično vlada dobra radna atmosfera, otvorenost i saradnja, učenici su dosta aktivni, što često na ostalim časovima nije slučaj. Međutim, u nastavi se ne koristi dovoljan broj interaktivnih metoda, često se koriste prezentacije sa urađenim plakatima učenika, što se često miješa sa učenjem kroz projekte i kooperativnim radom.

Prepoznati su i kreativni časovi na kojima učenici aktivno rade, iznose svoja iskustva, slušaju i uvažavaju druge, logički rasuđuju, debatuju, stvaraju atmosferu potpune uključenosti i saradnje.

Primijećeno je da su kriterijumi ocjenjivanja i način ocjenjivanja postignuća učenika različiti i da se teško može zaključiti šta učenici stvarno nauče na času, kako se postavljeni standardi znanja ostvaruju u praksi. Ovo je pitanje koje nije samo karakteristično za naš obrazovni sistem već i šire, što možemo vidjeti kroz redovnu regionalnu saradnju sa zemljama Jugoistočne Evrope vezano za nastavu obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Takođe, evaluacija je pokazala da je veoma mali broj djece sa posebnim potrebama bio prisutan na časovima u osnovnoj školi, ako ih je i bilo, sjedjeli su zajedno, često pri kraju učionice i nijesu bili dovoljno uključeni u aktivnosti na času.

Evaluacija pokazuje da su ostvareni početni rezultati nastave građanskog vaspitanja/obrazovanja, ali da treba još raditi na obuci nastavnika i njihovom profesionalnom razvoju. U tom procesu značajniju ulogu, nego do sada, trebalo bi da ima Udruženje nastavnika građanskog vaspitanja/obrazovanja i nastavnički fakulteti, kako je i predviđeno Strategijom građanskog vaspitanja i obrazovanja Zavoda za školstvo.

Ovakva i slična istraživanja i evaluacije nastave/učenja ne samo predmeta Građansko vaspitanje/obrazovanje već i ostalih predmeta u toku njihove neposredne implementacije u nastavi, treba više podržavati i koristiti za određene korekcije u nastavi i podešavanje kurikuluma u toku njegove neposredne realizacije u nastavi.

19. 6. 2. ISTRAŽIVANJE „STAVOVI PREMA GRAĐANSKOM VASPITANJU/OBRAZOVANJU U CRNOJ GORI”

Istraživanje je 2007. godine sproveo Zavod za školstvo u saradnji sa nevladinom organizacijom Centar za građansko obrazovanje, tri godine nakon što su predmeti Građansko vaspitanje i Građansko obrazovanje počeli da se realizuju u našim školama. Predmet istraživanja su bili stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema nastavi ovih predmeta i uticaj te nastave na razvoj demokratskih potencijala učenika i ostalih. Takođe, značajno je bilo utvrditi u kojoj mjeri građansko vaspitanje/obrazovanje utiče na pozitivnu socijalizaciju i razvoj autonomne i samosvjesne ličnosti, samostalnost učenika, razvoj njihove kreativnosti, aktivno učešće u procesu učenja, u životu škole i lokalne sredine, kritičku analizu postojećeg stanja u školi i predlog mjera za unapređenje ukupnih odnosa u njoj, koliko uprava škole, nastavnici i svi koji se bave vaspitno-obrazovnim radom doprinose realizaciji ciljeva građanskog vaspitanja/obrazovanja.

Kao instrument istraživanja korišćen je upitnik sastavljen od tri dijela (za učenike, nastavnike i roditelje). Istraživanje je bazirano na uzorku od 240 učenika, 420 roditelja i 24 nastavnika građanskog vaspitanja iz osnovnih škola u Crnoj Gori, dok je istraživanje u gimnazijama vršeno na uzorku od 100 učenika, 10 profesora građanskog obrazovanja i 100 roditelja.

Ovdje ću istaći odgovore na neka pitanja koja se tiču uticaja građanskog vaspitanja/obrazovanja na razvoj demokratskih odnosa u školi i aktivnog učešća učenika u tom procesu.

19. 6. 2. 1. STAVOVI NASTAVNIKA

Nastavnici su ocjenama od 1 do 5 ocjenjivali stepen zastupljenosti demokratskih procedura i principa u nastavničkom kolektivu škole. Prosječna ocjena je 3,2. Takođe su ocjenama od 1 do 5 ocjenjivali stepen zastupljenosti demokratskih procedura i pravila u radu sa učenicima. U ovom slučaju je prosječna ocjena 3,4.

Relativno visoke ocjene koje su nastavnici građanskog vaspitanja/obrazovanja dali govori o tome da se mijenja klima u našim školama, da nastavnici znatno utiču

na pozitivne promjene i izgradnju dobrih odnosa u školi, kao i činjenicu da im brojne obuke, seminari i projekti koje su prošli znatno u tome pomažu. Nastavnici sve više uviđaju značaj stalne obuke i kontinuiranog profesionalnog usavršavanja, stalnog rada na sebi, što je najbolji put da odgovore ciljevima nastave građanskog vaspitanja/obrazovanja i pomognu učenicima da postanu samostalne i kreativne ličnosti, da zajednički grade dobre odnose u školi i probleme prevazilaze na konstruktivan način.

Ova tvrdnja se može dodatno dokumentovati činjenicom da su nastavnici građanskog vaspitanja/obrazovanja odgovorili sa prosječnom ocjenom 4,3 na sopstvenu procjenu potrebe za daljim stručnim usavršavanjima. Proces stalnog usavršavanja nastavnika i doživotnog učenja je veoma bitan, posebno kada je u pitanju građansko vaspitanje/obrazovanje, gdje je važno na dinamičan i atraktivan način uvoditi učenike u ovu problematiku korišćenjem njihovog životnog iskustva i snažeci njihove ukupne kapacitete.

Na pitanje kako procjenjuju uticaj građanskog vaspitanja na njihov odnos sa učenicima, nastavnici su odgovorili na sljedeći način: *teže mi je da ih držim pod kontrolom* – 28,4%, *imamo bolji odnos jer učenici mogu bolje da kontrolišu svoje emocije* – 4,4%, *zadovoljan/a sam jer su učenici aktivniji pa dobijam mnogo bolju povratnu informaciju* – 52,8%, *nijesam zadovoljan, više ne znam ko je nastavnik a ko učenik* – 14,4%.

Evidentno je da je nastavnicima veoma značajan motiv povratna informacija koju dobijaju od učenika. To ukazuje na činjenicu da većina nastavnika vodi računa o tome kako i koliko učenici učestvuju u procesu nastave, u kojoj mjeri je kreirana atmosfera povjerenja i poštovanja koja omogućuje slobodno iznošenje sopstvenih stavova, podstiče uzajamno poštovanje, toleranciju i razumijevanje. Ovo bi trebalo da bude cilj svakog nastavnika. Građansko vaspitanje/obrazovanje kao predmet i princip nastave/učenja može da bude osnova za prepoznavanje različitih sposobnosti učenika i njihovo podržavanje u procesu nastave, a rezultati istraživanja pokazuju da je taj proces počeo u našim školama.

Međutim, kada uzmemo u obzir nastavnike koji smatraju da teže drže situaciju pod kontrolom ili pak da se više ne zna ko je učenik a ko nastavnik, onda se može zaključiti da je veliki procenat (43%) i onih koji smatraju da nastava građanskog vaspitanja/obrazovanja slabi tradicionalne pozicije nastavnika kao „autoriteta” u nastavi. Tradicionalna škola u kojoj je nastavnik glavni izvor znanja i kontrolor ukupnih procesa u učionici i koji ne dozvoljava učenicima da slobodno iznose sopstvena mišljenja, stavove i sami pronalaze rješenje za razne probleme, još uvijek je prisutna i predstoji dug proces rada kako stručnih službi Zavoda za školstvo tako i same škole na profesionalnom razvoju nastavnika i poboljšanju aktivnog procesa učenja, odnosno nastave.

19. 6. 2. 2. STAVOVI UČENIKA

Na pitanje da li vole časove građanskog vaspitanja 64,1% učenika je odgovorilo da voli; 25,6 % je odgovorilo da uglavnom vole; dok je 10,3% odgovorilo ne mnogo.

Na pitanje zašto voli časove građanskog vaspitanja učenici su odgovorili na sljedeći način: *nude mi nova znanja* – 42,4%; *zbog kreativne atmosfere na časovima* – 52,7%; *zbog nastavnika/ce koji/ja mi predaje* – 27,1%; *zbog toga što na časovima dosta*

toga radimo u grupama, u parovima i sl. – 47,4%; *zbog toga što mogu da pitam šta me interesuje* – 61,2%; *zbog toga što mogu slobodno da iznesem svoje mišljenje* – 72,4%.

Odgovori na ova pitanja ukazuju na odnos učenika prema predmetu Građansko vaspitanje/obrazovanje, kako doživljavaju predmet – kao obavezu ili kao mogućnost za učenje, istraživanje, izgrađivanje sopstvene ličnosti i napredovanje. Vidimo da učenici najviše vole predmet zbog atmosfere slobode koja im dozvoljava da iznesu svoja mišljenja zbog dobre komunikacije sa nastavnicima. Ovo je veoma važno i pretpostavka je prihvaćenosti predmeta i realizacije njegovih osnovnih ciljeva. Učenici se dobro osjećaju na časovima građanskog vaspitanja/obrazovanja zahvaljujući kreativnoj atmosferi za rad i komunikaciju, što može biti uzorno za ostale časove i nastavnike u školi. Na ovaj način građansko vaspitanje/obrazovanje preuzima ulogu pokretača značajnih promjena u školi u cilju njene demokratizacije, oslobađanja kreativne energije učenika i nastavnika i prelaska sa tradicionalne na savremenu školu.

Razmjena ideja i iskustava unutar same škole, kao i isticanje primjera dobre prakse je veoma važno i put je za poboljšanje kvaliteta nastave i ostvarivanje postavljenih ciljeva. U tome nastavnici građanskog vaspitanja/obrazovanja prednjače, o čemu govore i mnogi zapisi u školama o prezentacijama i različitim aktivnostima unutar škole i van nje.

Na pitanje koju bi ocjenu dali svojoj školi iz građanskog vaspitanja, učenici su odgovorili sa prosječnom ocjenom 3,3. Ovo ukazuje na činjenicu da se ukupna klima u školi postepeno mijenja nabolje, ali da još nije dovoljno dobra. Važno je da svi učesnici školskog života doprinose razvoju demokratije i građanskih vrijednosti, a da način na koji se izvodi nastava građanskog vaspitanja/obrazovanja može da bude model za ostale nastavnike i uopšte život škole. Drugim riječima, afirmacija građanskog vaspitanja i obrazovanja kao principa u nastavi i životu škole je veoma važna, svi učesnici nastavnog procesa treba da poznaju i poštuju osnovne građanske vrijednosti i norme.

Na pitanje da li imaju bolji odnos sa nastavnicima građanskog vaspitanja i obrazovanja u odnosu na druge nastavnike, pozitivno je odgovorilo 42,6% učenika, što ukazuje na otvorenost nastave građanskog vaspitanja i bolju komunikaciju između nastavnika i učenika, što čini atmosferu u odjeljenju prijatnijom i kreativnijom. Teme koje se obrađuju u okviru predmeta usko su povezane sa svakodnevnim životom i daju priliku da se nastavnici i učenici približe jedni drugima dijeleći sopstvena iskustva o mnogim životnim situacijama i događajima. To je prilika da se saopšte i uporede različiti životni stavovi, da utiču jedni na druge i pomažu izgradnji pozitivnih životnih stavova i vrijednosti, razvoja empatije za druge, poštovanja i samopoštovanja, tolerancije i timskog rada.

19. 6. 2. 3. STAVOVI RODITELJA

Na pitanje kako procjenjuju uticaj Građanskog vaspitanja/obrazovanja na njihov odnos sa djecom, 34,6% roditelja je odgovorilo da im je teže da dijete drže pod kontrolom; da imaju bolji odnos jer dijete lakše kontroliše emocije odgovorilo je 2,4% roditelja; zadovoljni su jer dijete više razgovara sa njima o raznim temama odgovorilo je 43,3%; da nijesu zadovoljni jer im se ne dopada način na koji dijete razmišlja odgovorilo je 19,0%.

Visok procenat roditelja uočava značaj građanskog vaspitanja i pozitivan uticaj koji nastava ovog predmeta ima na njihovu djecu, u prvom redu pomaže boljoj komunikaciji i međusobnom razumijevanju. Međutim, veći je procenat onih koji misle suprotno, koji nijesu zadovoljni ili teže drže djecu pod kontrolom, što govori o tome da je veoma važno uključiti roditelje u proces učenja i uopšte organizovati edukaciju roditelja u cilju izgradnje boljih odnosa unutar same porodice, kao i njihovog razumijevanja i podrške ukupnoj reformi obrazovanja, pa i građanskog vaspitanja i obrazovanja kao važnog segmenta reforme.

Na pitanje koju bi ocjenu, na skali od 1 do 5, dali školi koju njihovo dijete pohađa iz primjene principa građanskog vaspitanja, roditelji su odgovorili prosječnom ocjenom 3,1. Ako se ovaj rezultat uporedi sa odgovorima učenika, onda vidimo da se on umnogome podudara, što je i očekivano, jer roditelji stvaraju sliku o školi u prvom redu iz razgovora sa svojom djecom.

Iz prethodnog kratkog izvoda iz ispitivanja koje smo sproveli zaključuje se da je nastava građanskog vaspitanja i obrazovanja prepoznatljiva u našim školama, da joj se pridaje puno značaja, kako na nivou škole tako i na nivou Zavoda za školstvo, Ministarstva prosvjete i nauke i same države Crne Gore.

19. 6. 3. ISTRAŽIVANJE „GRAĐANSKO OBRAZOVANJE U JUGOISTOČNOJ EVROPI”

Istraživanje je regionalno, a realizovala ga je nevladina organizacija „Civitas” iz Bosne i Hercegovine, u saradnji sa nevladinim organizacijama iz regiona, a odnosi se na znanja učenika o građanstvu, ljudskim pravima i demokratiji, kao i stavovima učenika o građanskom obrazovanju u školi, njihovoj političkoj kulturi i poznavanju procesa evropskih integracija. Istraživanje je obuhvatilo 2400 učenika završnih razreda srednje škole iz 10 zemalja Jugoistočne Evrope.

Rezultati regionalnog istraživanja još nijesu objavljeni, dok je istraživanje u Crnoj Gori realizovala nevladina organizacija „Civitas Montenegro centar” koja je i obradila dobijene podatke. Rezultati istraživanja u Crnoj Gori pokazuju da se u našem obrazovnom sistemu poklanja značajna pažnja obrazovanju za demokratsko građanstvo, kako kroz redovne predmete u osnovnoj školi tako i izborne u gimnaziji i stručnim školama, zatim kroz interdisciplinarni pristup sa drugim oblastima, raznim projektima, realizacijom sadržaja kroz vannastavne aktivnosti učenika u osnovnoj školi, odnosno obavezne izborne sadržaje u gimnazijama i stručnim školama.

I u okviru ovog istraživanja učenici su izrazili pozitivan odnos prema nastavi građanskog obrazovanja i njegovom značaju za razvoj ličnosti i život u demokratskom društvu. Takođe se zaključuje da nastavnici u velikoj mjeri koriste aktivne metode u nastavi, npr.: igranje uloga, debate, analiza video-materijala, novinskih članka, izrada projekata i dr.

Ispitivanje je pokazalo da učenici dobrim dijelom učestvuju u donošenju važnih odluka u porodici, da su u školi spremni da u zaštiti svojih prava i prava svojih drugova/ca prigovore nastavnicima i drugim autoritetima koji imaju moć. Ističu kao najveće vrijednosti za koje će sutra vaspitavati svoju djecu istinu, poštenje, pravdu i jed-

nakost među ljudima. Smatraju da su lična sloboda i sloboda medija osnovni činioci demokratizacije pojedinca i društva u cjelini. Obrazovanost građana je značajan činitelj za demokratizaciju društvenih odnosa. Procentualno najviše povjerenja imaju u roditelje i vjerske institucije. Nemaju dovoljno znanja o EU i njenim institucijama.

Od zanimljivih rezultata može se istaći da su ispitanici najbolje odgovorili na pitanje o značenju slobode vjeroispovijesti, dok najviše ispitanika nije odgovorilo na pitanje o značenju skraćenih naziva međunarodnih organizacija. Takođe, samo 16.7% učenika je odgovorilo šta je etnocentrizam, ksenofobija, rasizam i pluralizam.

19. 7. DEMOKRATSKE VRIJEDNOSTI U ŠKOLI

Da bi sistem obrazovanja za aktivno građanstvo uspješno zaživio u školi, neophodno je da se na nivou politike obrazovanja postavljanju konceptijskih i zakonskih rješenja obezbijede neophodni preduslovi. U prvom redu neophodna je demokratizacija i decentralizacija ukupnog sistema obrazovanja, veće učešće lokalne zajednice i roditelja u životu škole, veća autonomija škole i nastavnika, kao i unutrašnja demokratizacija odnosa u školi. Ovi principi su postavljeni u obrazovnim sistemima Evrope, svakako i u našem obrazovnom sistemu, ali njihova implementacija ide dosta otežano, što zavisi od ukupnih kretanja u društvu.

Evidentno je da su mnogi obrazovni sistemi zemalja regiona, ali i šire, implementirali elemente obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u svoje obrazovne sisteme. Ali isto tako evidentno je da se malo uradilo na njihovoj afirmaciji kroz druge vidove života škole, na primjer, kroz vannastavne aktivnosti učenika, zatim kroz način upravljanja i rukovođenja školom (školska vijeća, organizacije učenika), kao i kroz vanformalni kurikulum (učenje od vršnjaka, sopstvena iskustva iz različitih životnih situacija, uticaj medija i sl.).

Unutrašnji život škole ima presudan uticaj na ostvarivanje ciljeva građanskog vaspitanja/obrazovanja, kao što i obrnuto nastava građanskog vaspitanja/obrazovanja ima značajan uticaj na demokratizaciju odnosa u školi, što su pokazala i pomenuta istraživanja. Neophodno je školu iznutra demokratizovati, izgraditi bolju komunikaciju između svih učesnika nastavnog procesa, posebno nastavnika i učenika, izgraditi odnose povjerenja koji počivaju na otvorenosti i međusobnom uvažavanju, konflikte rješavati na miran način, povećati učešće učenika u životu i radu škole, ukupan sistem vaspitanja i obrazovanja više usmjeriti na vrijednosti.

Demokratska škola omogućava da sva djeca i mladi razviju svoje potencijale u najvećoj mogućoj mjeri. Mnoge analize i statistike o postignućima učenika pokazuju da su rezultati u učenju mnogo bolji u školi u kojoj vladaju saradnički odnosi, demokratska atmosfera za rad, fleksibilan pristup u realizaciji nastavnih planova i programa, veća mogućnost izbora određenih predmeta i tema od strane učenika, uključenost učenika u proces ocjenjivanja, odnosno veća uključenost učenika u sve oblike života škole. Ovakvi uslovi povoljno utiču na razvoj intelektualnih sposobnosti, posebno na emocionalni razvoj koji je ne manje važan i često odlučujući za dalji rad i ponašanje svakog čovjeka.

Danas se u najvećoj mjeri u procesu obrazovanja posvećuje pažnja dostignućima učenika u smislu sticanja znanja, usvajanja određenih činjenica, ali ne treba izgubiti iz vida drugu veoma važnu ulogu vaspitanja i obrazovanja u cilju unapređenja vrijednosti i društvenih vještina koje su preduslovi mirnog zajedničkog života u modernom globalizovanom svijetu. Emocionalni razvoj ličnosti i emocionalna inteligencija imaju često značajniji uticaj na razvoj pozitivnih životnih stavova, osjećanje empatije, saradnje, razumijevanja, tolerancije i dr.

Vaspitna uloga škole u cilju razvoja stabilne ličnosti sposobne da čuva svoje dostojanstvo, ali i dostojanstvo drugih, kao i mnogi obrazovni programi koji doprinose smanjenju predrasuda i mržnje među pojedincima ali i grupama, posebno su važni u uslovima nagomilanih društvenih problema, nerazumijevanja, promijenjenih odnosa u porodici, netolerancije, sukoba pa i ratova. Ukoliko bolje poznamo i razumijemo međusobni splet i uticaj društvenih dešavanja i ako smo bolje opremljeni znanjima i vještinama za prevazilaženje konflikata, onda ćemo moći na miran i konstruktivan način da izađemo iz njih i da nam često konflikti budu osnova za stvaranje novih vrijednosti.

Način na koji se rješavaju konflikti u školi je jedan od važnih indikatora demokratije škole. Razni nesporazumi i sukobi u školi, ako im se priđe na odgovarajući način da se razumiju, prepoznaju razlozi njihovog nastanka i rješenje traži u razgovoru, toleranciji i kompromisu, mogu biti osnova za stvaranje veće vrijednosti međusobnog uvažavanja i stvaranja atmosfere povjerenja i otvorenosti. U takvoj atmosferi mali nesporazumi najvjerovatnije neće preći u velike. Ličnost koja se odmalena uči da probleme rješava na miran i nenasilan način sigurno da će takav obrazac ponašanja gajiti čitavog života. Tako određena ispitivanja govore da je uticaj obrazovanja i vaspitanja na smanjenje predrasuda i mržnje među pojedincima i među grupama veoma veliki i iznosi čak 45% (State of the Future). Uzajamno razumijevanje i poštovanje, poznavanje načina demokratskog ponašanja i mirnog rješavanja konflikata uslov su skladnog razvoja svakog pojedinca i društva u cjelini. Obrazovanje i znanje su na tom putu najveće vrijednosti i upravo one mogu da nas čuvaju od nas samih, ali i od drugih. Obrazovanje je u funkciji zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda (human security), ono je ključno za razvijanje novih vještina, posebno onih koje se odnose na konflikte i njihovo mirno razrješenje.

U izgradnji demokratskih odnosa u školi neophodno je da učenici aktivno učestvuju u donošenju važnih odluka koje se tiču života u školi, u tom slučaju više će ih osjećati kao svoje i poštovati; važno je da aktivnije učestvuju u procesu organizacije nastavnih procesa i učenja – tako će i rezultati učenja biti bolji; važno je da osjete da ih nastavnik poštuje i ima povjerenje u njihove sposobnosti – tako će i oni više poštovati nastavnika; važno je da imaju mogućnost izbora određenih izbornih predmeta i tema – tako će i njihova motivacija za učenje biti bolja; važno je da postoji razumijevanje za različite mogućnosti napredovanja u nastavi i savladavanja nastavnog gradiva – tako će zadovoljstvo u učenju i postizanje rezultata biti bolji; važno je da učenici učestvuju u procesu ocjenjivanja, kako svojih postignuća tako i drugova u odjeljenju – tako će preuzimati odgovornost za sopstveno ponašanje i rad, ali i gra-

diti kritičan odnos prema sebi i drugima; važna je saradnička atmosfera nastavnika i učenika i uključenost svakog učenika u nastavni proces.

Demokratija je proces i za nju treba vremena.

19. 8. INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE

Živimo u globalizovanom svijetu u kojem naglo raste međuzavisnost u svim oblastima ljudskog djelovanja. Međusobni uticaj različitih društava upućuje na veću saradnju u nauci, kulturi, načinu življenja i ponašanja.

Skoro da nema društva u kojem ne žive ljudi različite nacionalne, vjerske i kulturne pripadnosti. Interkulturalno obrazovanje afirmiše različitost kultura kao bogatstvo i počiva na promociji dijaloga kultura, uzajamnog poštovanja i jačanju kulture mira u svijetu. Interkulturalnost znači međusobni uticaj i dijalog kultura, njihovu isprepletenost, dok multikulturalnost označava samo postojanje različitih kultura na određenom prostoru, ali ne obavezno i njihovo prožimanje i suživot.

Da bismo mlade ljude pripremili za život u multikulturalnom društvu, neophodno je da vrijednosti poštovanja različitih kultura i dijaloga među njima prvo upoznaju u porodici i školi.

Intrekulturalno obrazovanje počiva na poštovanju različitosti kultura, poštovanju kulturnog identiteta svakog učenika i grupe, pa je neophodno kroz ukupan sistem obrazovanja afirmisati ovaj pristup. U tom cilju otvorenost nastavnih planova i programa treba da bude u funkciji većeg povezivanja sa lokalnom sredinom, prepoznavanja različitog kulturnog nasljeđa sredine, saradnje sa institucijama kulture i uključivanja različitih programskih sadržaja iz kulture u obrazovni program.

Evropska unija snažno afirmiše princip interkulturalnosti i suživota kroz svoju osnovnu poruku koja se odnosi na sve građane i različite kulturne identitete, a to je da su svi „ujedinjeni u različitosti”. S obzirom na to da živimo u narastajuće multikulturalnim društvima, neophodno je da promovišemo interkulturalni dijalog i interkulturalnu kompetenciju. Različite kulture mogu opstati samo u njihovoj uzajamnoj otvorenosti, poštovanju i saradnji.

Interkulturalno obrazovanje omogućuje mladima sticanje znanja i vještina neophodnih za aktivno učešće u društvu. Takođe, utiče na izgradnju pozitivnih društvenih stavova kod mladih koji se odnose na poštovanje i samopoštovanje, razumijevanje, solidarnost među pojedincima, etničkim, socijalnim, kulturnim i religijskim grupama i nacijama. Interkulturalno obrazovanje je osnova za izgradnju građanskog i demokratskog društva koje baštini različitost kao najvišu svoju vrijednost.

Kroz nastavu građanskog vaspitanja/obrazovanja, ali i ukupan obrazovni sistem Crne Gore, vrijednosti interkulturalnosti se afirmišu, kako kroz različite programske sadržaje tako i kroz aktivnosti mladih koje se odnose na veću saradnju sa lokalnom zajednicom, različita istraživanja koja imaju za cilj prepoznavanje i afirmaciju suživota na ovim prostorima, tako i kroz učešće u raznim regionalnim i međunarodnim projektima, kampovima za mlade i seminarima.

Crna Gora je multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna država koja gradi svoje građansko i demokratsko društvo i evropsku viziju na poštovanju razli-

čitosti svih svojih građana, naroda i etničkih grupa, što je i dio njenog bogatog kulturnog nasljeđa. Kroz redovni obrazovni sistem, ali i ostale oblike vanformalnog obrazovanja za mlade i odrasle, neophodno je da se dalje podstiču interkulturalne kompetencije koje su uslov razvoja demokratskog društva, političke, kulturne i ekonomske integracije i socijalne kohezije.

Neophodan je aktivni transfer teorijski dobro postavljenih ciljeva interkulturalnog obrazovanja u programima, udžbenicima, dokumentima u svakodnevni život mladih ljudi i građana. Takva svakodnevica bila bi ispunjena srećom, radošću i stalnim aktivnostima usmjerenim ka ljepšem i humanijem životu.

19. 9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava je osnovna poluga ukupnog sistema obrazovanja u cilju stvaranja demokratskog društva, razvoja dijaloga i tolerancije, saradnje, razumijevanja i poštovanja kulturnih i drugih razlika, mirnog razrješavanja konflikata i uopšte očuvanja mira u svijetu.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo kroz niz praktičnih aktivnosti u školi i van nje, aktivne metode rada i istraživanja, saradnjom sa lokalnom sredinom i šire, priprema mlade za život u demokratskom i globalnom društvu. Pored određenih znanja i vještina, obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava snažno utiče na ukupan razvoj ličnosti, posebno emocionalni razvoj u cilju stvaranja empatije za druge, razumijevanja, saradnje, poštovanja, solidarnosti i razvoja pozitivnih životnih stavova.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo je odgovor i na mnoge izazove sa kojima su suočene mnoge države i društva, povećanje netolerancije, diskriminacije i društvene isključenosti, nedovoljnu uključenost mladih i građana u politiku i u aktivnosti civilnog društva, nedostatak povjerenja u institucije sistema i drugo. Takođe, obrazovanje za demokratsko građanstvo snažan je faktor društvene kohezije, međukulturalnog i međuvjerskog razumijevanja i uzajamnog poštovanja, unapređenja odnosa ravnopravnosti u društvu, značajno podstiče uspostavljanje skladnih i miroljubivih odnosa među pojedincima, grupama i narodima, jača odbranu i razvoj demokratskog društva i kulture, pa samim tim treba da predstavlja srž sprovođenja obrazovnih politika i reformi obrazovanja.

Ove i druge vrijednosti obrazovanja za demokratsko građanstvo prepoznao je obrazovni sistem Crne Gore kroz kreiranje obrazovne reforme i njenih strateških dokumenata. U poređenjima sa zemljama u regionu i šire, koja se odnose na stepen primjene obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u obrazovnim sistemima zemalja regiona, Crna Gora prednjači u mnogim aktivnostima koje je realizovala. Tako je među prvima uradila Strategiju građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja kao cjelovit pogled na ovu značajnu oblast. Takođe, među prvima je uradila eksternu evaluaciju nastave/učenja građanskog vaspitanja/obrazovanja i druga istraživanja koja su u funkciji sagledavanja stepena implementacije obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava u naš obrazovni sistem i koja nam daju smjernice za kreiranje narednih aktivnosti. Radovi naših učenika i njihovo učešće

na mnogim regionalnim i međunarodnim kampovima i seminarima su prepoznatljivi i pokazuju da su ideje i vrijednosti građanskog vaspitanja i obrazovanja uspješno prihvaćene i predstavljene.

Takođe, obrazovne institucije Crne Gore, u prvom redu Zavod za školstvo, prate aktuelne tendencije u obrazovanju na nivou Evrope, u prvom redu aktivnosti Savjeta Evrope, i nastoje odgovoriti njihovim izazovima.

Obrazovni sistemi u Evropi i šire pokazuju posebno tendenciju izmjene obrazovnih ciljeva oko koncepta razlika. Obrazovne reforme se fokusiraju na socijalne, kulturne, vjerske i jezičke razlike u cilju postizanja društvene kohezije, uvažavanja multikulturalnog aspekta društva i izgradnje demokratskog društva koje poštuje razlike kroz obrazovanje svojih građana od najranijeg uzrasta, što vodi povećanju kvaliteta obrazovanja, manjoj isključenosti i napuštanju škole, a samim tim manjem isključivanju iz društva.

Pred našim obrazovnim sistemom je zadatak da pripremi mlade za život u multikulturalnom društvu, za poštovanje prava i sloboda, poštovanje razlika, izgradnju društvene kohezije i inkluzivnog društva u cjelini. Takođe, ukupan obrazovni sistem treba da omogući „puni razvoj djetetove ličnosti, nadarenosti, duševnih i fizičkih sposobnosti” (Konvencija o pravima djeteta UN, 1989).

Postavljeni ciljevi reforme našeg obrazovnog sistema i dosadašnji rezultati u oblasti obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava ohrabruju i upućuju sve učesnike nastavnog procesa u školama, lokalnoj sredini, na državnom nivou, kao i predstavnike civilnog društva, na dalju saradnju i unapređenje demokratskog ponašanja, demokratskih vrijednosti i življenja u školi i van nje.

19. 10. PREPORUKE

1. Neophodno je ciljeve i vrijednosti obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava razvijati na svim nivoima obrazovanja, od predškolskog do univerzitetskog, kao i kroz sve nastavne predmete i programe obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja.

2. Neophodno je razvijati građansko vaspitanje/obrazovanje kao princip u nastavi i njime obuhvatiti sve nastavnike, kako u toku inicijalnog obrazovanja tako i kroz obuku i stalni profesionalni razvoj.

3. U nastavnim planovima i programima posvetiti više pažnje interkulturalnim sadržajima, afirmaciji kulturnih razlika kao bogatstva, ali i svim drugim sadržajima neformalnog i informalnog obrazovanja mladih.

4. Afirmisati ukupno obrazovanje i znanje kao najveće vrijednosti i put razvoja demokratije, suživota, mira, tolerancije, zaštite ličnosti, ekonomskog prosperiteta, ličnog i društvenog blagostanja i zdravlja.

5. Neophodan je aktivni transfer teorijski dobro postavljenih ciljeva interkulturalnog obrazovanja u programima, udžbenicima, dokumentima u svakodnevni život mladih ljudi i građana. Takva svakodnevnica bila bi ispunjena srećom, radošću i stalnim aktivnostima usmjerenim ka ljepšem i humanijem životu.

LITERATURA

- [1] Backman, Elisabeth i Bernard, Trafford: *Demokratsko upravljanje školama*, Savjet Evrope, 2008.
- [2] *Deklaracija o pravima djeteta* UN, 1989.
- [3] Dimitrijević, Vojin i dr.: *Kulturna prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd 1999.
- [4] Đukanović, Bojka: „Građansko obrazovanje u Jugoistočnoj Evropi: studija deset zemalja o znanju i stavovima učenika srednjih škola – Crna Gora”, „Elementi multikulturalnosti u nastavnim planovima, programima i udžbenicima u Crnoj Gori”, Zbornik radova, Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica, 2009, str. 85 – 91.
- [5] *European agenda for culture in globalizing world*, Brussels, 2007.
- [6] *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, 1950.
- [7] Eyridice: *Arts and Cultural Education at school in Europe*.
- [8] *Građansko vaspitanje i Građansko obrazovanje u Crnoj Gori: Evaluacija nastave i učenja (maj – jun 2008. godine)*, Tomislav Reškovec i Johana Crighton, Zavod za školstvo, Podgorica, 2008.
- [9] Grupa autora: *Knjiga promjena*, Ministarstvo prosvjete i nauke CG, 2001.
- [10] *Guidelines on Intercultural Education*, Unesco, Paris, http://unesdoc.unesco.org/images/001478/147878_e.pdf
- [11] *How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences*, Council of Europe, <http://book.coe.int>
- [12] Istraživanje „Stavovi prema građanskom vaspitanju/obrazovanju” u savremenoj školi, Zavod za školstvo u saradnji sa Centrom za građansko vaspitanje, Podgorica, 2007.
- [13] Kaldor, Mary: *Human Security*, Polity Press, UK, 2007.
- [14] Knopf, Wolfgang i dr.: *Uvod u građansko obrazovanje*, Kultur-Kontakt Austrija i Ministarstvo prosvjete i nauke CG, Podgorica, 2002.
- [15] *Obrazovanje za interkulturalni dijalog*, Zbornik radova i dokumenata međunarodne konferencije, Nova Gorica, maj 2008.
- [16] *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Savjet za nastavne planove i programe Crne Gore, Podgorica, 2003.
- [17] Pageaux, Daniel – Henri: *Od multikulturalizma do interkulturalnosti*, Paris, openpdf.com/ebook/interkulturalnosti-pdf.html, april 2010.
- [18] *Policies and practices for teaching sociocultural diversity*, Council of Europe, <http://book.coe.int>
- [19] *Predmetni program Građansko obrazovanje*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2009.
- [20] *Predmetni program Građansko vaspitanje*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2005.
- [21] *Priručnik za obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje o ljudskim pravima*, Kancelarija Savjeta Evrope u Podgorici, www.coe.int
- [22] *State of the Future 2008*, Chapter 7.
- [23] *Strategija Građanskog vaspitanja i Građanskog obrazovanja (2007–2010)*, Zavod za školstvo, Podgorica, 2007.
- [24] *Sveevropska studija o politici obrazovanja za demokratsko građanstvo*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2005.
- [25] *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN*, 1948.
- [26] *White paper on Interculturale Dialogue, Living together as equals in dignity*, Council of Europe, www.coe.int/dialogue